

Філософія

УДК 17.022.1:37.013.42(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17490346>

**Постконвенціональна етика як методологічна парадигма сучасного
національно-патріотичного та громадянського виховання**

Дроботенко Мар'яна Олександрівна,

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора
М. Култаєвої, Харківського національного педагогічного університету імені
Г.С. Сковороди, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-8053-5595>

Прийнято: 21.10.2025 | Опубліковано: 30.10.2025

***Анотація.** У статті розглядається постконвенціональна етика як методологічна основа сучасного національно-патріотичного та громадянського виховання. Авторка виходить із розуміння того, що сучасне українське суспільство потребує не лише формування лояльності до держави, а передусім розвитку моральної автономії, відповідальності та критичного мислення громадян. Метою дослідження є осмислення того, як постконвенціональні підходи до моралі — у дусі теорій Л. Кольберга, Ю. Габермаса, К. Гіліген, М. Нуссбаум, В. Кимліки та К. Аппія — можуть стати підґрунтям для оновлення освітніх стратегій патріотичного виховання в Україні.*

Методологія роботи спирається на поєднання філософсько-антропологічного, герменевтичного, аксіологічного та порівняльного підходів. Застосування контент-аналізу сучасних освітніх документів і

стратегій дало змогу простежити, як у педагогічному просторі співіснують традиційні (конвенціональні) та постконвенціональні моделі моральності.

Результати дослідження свідчать, що постконвенціональна етика пропонує іншу оптику виховання патріотизму — не як ідеологічної настанови, а як процесу морального дозрівання особистості, що здатна діяти з позицій внутрішнього переконання, а не зовнішнього припису. Патріотизм у такому розумінні поєднує любов до Батьківщини з етичним мисленням, здатністю до критичного осмислення суспільних подій і моральної солідарності.

Наукова новизна полягає в тому, що постконвенціональна етика вперше розглядається як цілісна методологічна парадигма громадянського виховання. Запропоновано поняття «постконвенціональний патріотизм» — як форму етично зрілого ставлення до своєї держави, засновану на поєднанні національної самосвідомості з універсальними моральними цінностями.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання їх для створення навчальних курсів, тренінгів та виховних програм, спрямованих на розвиток моральної компетентності, емпатії та етичної рефлексії. Такий підхід сприяє формуванню громадянина, який поєднує любов до Батьківщини з відкритістю, гідністю та моральною відповідальністю.

Ключові слова: *постконвенціональна етика; моральна автономія; патріотизм; громадянська зрілість; етичне виховання; філософія освіти; демократична культура.*

Postconventional Ethics as a Methodological Paradigm of Modern National-Patriotic and Civic Education

Mariana Drobotenko,

Doctor of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy named after Professor M. Kultayeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-8053-5595>

Abstract. *The article examines postconventional ethics as a methodological foundation of contemporary national-patriotic and civic education. The author argues that modern Ukrainian society requires not only the cultivation of loyalty to the state but, above all, the development of moral autonomy, responsibility, and citizens' critical thinking. The purpose of the study is to explore how postconventional approaches to morality — in the sense proposed by L. Kohlberg, J. Habermas, C. Gilligan, M. Nussbaum, W. Kymlicka, and K. A. Appiah — can serve as a basis for renewing educational strategies of patriotic upbringing in Ukraine.*

The methodological framework combines philosophical-anthropological, hermeneutic, axiological, and comparative approaches. The content analysis of current educational policies and strategies has made it possible to trace how traditional (conventional) and postconventional models of morality coexist within the Ukrainian pedagogical space.

The results demonstrate that postconventional ethics offers a new perspective on patriotic education — not as an ideological directive but as a process of moral maturation of the individual, capable of acting from inner conviction rather than external prescription. Patriotism in this sense unites love for one's homeland with ethical reasoning, critical reflection on social reality, and moral solidarity.

The scientific novelty of the paper lies in interpreting postconventional ethics as an integrated methodological paradigm of civic education. The author introduces the concept of postconventional patriotism — a form of ethically mature attachment to one's country based on the synthesis of national self-awareness and universal moral values.

The practical significance of the research is in its applicability to the design of educational courses, training programs, and civic-moral projects aimed at developing moral competence, empathy, and ethical reflection. Such an approach contributes to forming a citizen who combines love for the homeland with openness, dignity, and moral responsibility.

Keywords: *postconventional ethics; moral autonomy; patriotism; civic maturity; ethical education; philosophy of education; democratic culture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне українське суспільство переживає глибокі трансформації, пов'язані з війною, збереженням державності, європейською інтеграцією та переосмисленням ціннісних орієнтирів. У цих умовах питання формування громадянської і патріотичної свідомості набуває не лише освітнього, а й морально-філософського виміру. Традиційна модель патріотизму, заснована на лояльності до держави та символів, виявляється недостатньою для сучасного демократичного суспільства, у якому пріоритетом є свобода, гідність і відповідальність особистості. Тому актуальним стає звернення до концепції постконвенціональної етики (за Л. Кольбергом), що передбачає автономність морального вибору, здатність до критичного мислення та дію відповідно до універсальних моральних принципів. У контексті національно-патріотичного виховання постконвенціональний підхід дозволяє формувати не «підданого», а вільного громадянина, який ототожнює любов до Батьківщини з моральною відповідальністю за її цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема постконвенціонального патріотизму та його етичних засад активно досліджується у філософській, психологічній і педагогічній науці останніх років. Серед зарубіжних авторів варто виокремити праці Л. Кольберга (L. Kohlberg) [Error! Reference source not found.], який заклав підвалини теорії морального розвитку, Ю. Габермаса (J. Habermas) [Error! Reference source not found.], котрий розвинув ідею комунікативної раціональності та моральної автономії громадян, а також М. Нуссбаум (M. Nussbaum) [Error! Reference source not found.], яка наголошує на значенні етики співчуття у громадянському вихованні.

У сучасних дослідженнях проблеми морального виховання значну увагу приділено доповненню класичних когнітивних моделей новими концепціями, які враховують афективний та соціально-контекстуальний виміри етичного розвитку. Важливий внесок у цей напрям зробила Карол Гіліген, яка в межах «етики турботи» запропонувала альтернативу до етики справедливості, наголошуючи на моральній значущості взаємності, емпатії та відповідальності у міжособистісних стосунках. Сучасні огляди розвитку моральної освіти (2020–2023) підтверджують актуальність цього підходу, оскільки він розширює інструментарій педагогіки моралі, сприяє формуванню здатності до морального діалогу й розуміння етичної складності соціальної взаємодії.

В українському науково-освітньому дискурсі 2019–2024 років також спостерігається активізація досліджень, присвячених формам і стратегіям національно-патріотичного виховання. До цього кола належать навчальні курси, методичні матеріали, соціологічні опитування та звіти, що формують емпіричну базу для осмислення громадянської освіти. Водночас аналіз цих публікацій показує, що запровадження рефлексивно-автономних підходів — тобто таких, що стимулюють розвиток постконвенціонального морального

мислення — відбувається нерівномірно, а тому потребує цілеспрямованої методичної інтеграції.

У філософії політики та етики останніх років увага приділяється переходу від етноцентричних до ціннісно-інклюзивних форм патріотизму. В. Кимліка (W. Kymlicka) [Error! Reference source not found.] аналізує мультикультурний патріотизм як форму ціннісного консенсусу, що поєднує громадян різного етнічного походження в межах спільного морального простору. К. А. Аппія (K. A. Appiah) [Error! Reference source not found.] розвиває ідею космополітичного патріотизму, який інтегрує любов до батьківщини з почуттям універсальної відповідальності перед людством.

Дослідники наголошують на необхідності переходу від ідеологізованого патріотизму до етичного, рефлексивного й інклюзивного типу національної свідомості, що поєднує громадянські, культурні та моральні засади.

Таким чином, сучасний науковий дискурс демонструє зрушення від формального патріотизму, заснованого на колективній ідентичності, до постконвенціонального патріотизму, що спирається на етичну зрілість, рефлексивність і моральну автономію. Відтак, - зростання інтересу до морально-філософських основ патріотизму як чинника консолідації демократичного суспільства.

Невирішені аспекти проблеми. Попри активізацію досліджень морального виміру патріотизму, у сучасній гуманітарній науці залишаються кілька концептуальних лакун. По-перше, недостатньо розроблено є інтеграція постконвенціональної етики в конкретні освітні практики — зокрема у зміст курсів громадянської освіти, педагогіку вищої школи та шкільне виховання. Дослідження переважно мають теоретико-нормативний характер, тоді як емпіричні моделі морального розвитку в умовах освітнього процесу залишаються фрагментарними.

По-друге, український контекст постконвенціонального патріотизму досі не набув достатньої методологічної автономії: більшість напрацювань спираються на європейські чи американські моделі морального виховання, що не завжди враховують специфіку воєнного досвіду, кризи довіри до інституцій та етичну поляризацію суспільства.

По-третє, у науковому дискурсі бракує міждисциплінарних досліджень, які б поєднували філософську етику, психологію морального розвитку та освітні технології формування ціннісних орієнтацій молоді. Недостатньо вивчено й динаміку переходу від конвенціональних форм лояльності до постконвенціональної моральної автономії у процесі громадянського становлення особистості.

Отже, подальші наукові пошуки потребують зосередження на розробленні методичних інструментів виявлення рівнів моральної автономії, створенні навчальних модулів етичної рефлексії та оцінюванні ефективності виховних практик, заснованих на постконвенціональній етиці.

Методологія дослідження. У дослідженні застосовано комплекс методів, що дозволяють всебічно осмислити феномен постконвенціональної етики у контексті національно-патріотичного та громадянського виховання.

Порівняльно-аналітичний метод використано для зіставлення традиційного та постконвенціонального типів патріотизму, що дало змогу виявити відмінності між орієнтацією на зовнішню лояльність і розвитком моральної автономії громадянина. Герменевтичний аналіз застосовано для інтерпретації морально-філософських концепцій Л. Кольберга, Ю. Габермаса та М. Нуссбаум, зокрема в аспекті їх розуміння моральної відповідальності, автономії та універсальних принципів етики.

Аксіологічний підхід дав змогу визначити основні ціннісні орієнтири сучасної громадянської освіти, які формують підґрунтя для розвитку критичного, етично свідомого патріотизму. Крім того, використано контент-

аналіз сучасних освітніх стратегій та нормативних документів, що регламентують формування громадянської ідентичності в Україні, з метою узагальнення підходів до впровадження постконвенціональних принципів у виховну практику.

Запропонована методологічна рамка — поєднання філософсько-антропологічного, герменевтичного, аксіологічного та порівняльного підходів — дозволяє глибоко проаналізувати теоретичні основи постконвенціональної етики, однак має певні межі застосування. По-перше, у межах цієї статті не проводився системний емпіричний аналіз освітніх практик, тому результати мають переважно концептуальний характер. По-друге, герменевтичний підхід, що спирається на інтерпретацію текстів, не завжди враховує соціально-психологічну динаміку морального розвитку в освітньому середовищі. По-третє, порівняльна методологія, зосереджена на філософських моделях (Кольберг, Габермас, Нуссбаум), потребує розширення емпіричними даними з українських освітніх реалій.

Мета і завдання дослідження. Мета — обґрунтувати постконвенціональну етику як методологічну парадигму сучасного національно-патріотичного та громадянського виховання в Україні. Відповідно до мети були визначені дослідницькі завдання: проаналізувати сутність постконвенціонального рівня моральності за Л. Кольбергом у контексті етичної автономії особистості; визначити концептуальні ознаки постконвенціонального патріотизму; дослідити потенціал постконвенціональної етики для оновлення стратегій національно-патріотичного виховання; запропонувати орієнтири етичного громадянства для освітнього процесу в умовах сучасної України.

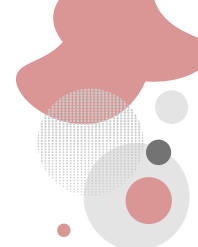
Виклад основного матеріалу. Концепт «постконвенціональної» (postconventional) моралі походить із класичної теорії Л. Кольберга, згідно з якою найвищий рівень морального мислення ґрунтується не на сліпому

дотриманні норм або авторитету, а на осмислених універсальних етичних принципах і автономній рефлексії. Ця ідея має прямі наслідки для виховних практик: навчальні програми, що прагнуть розвивати критичну моральну рефлексію, повинні створювати умови для дискусії про універсальні цінності, етичні дилеми та випробування соціальних норм **[Error! Reference source not found. Error! Reference source not found.]**.

У концепції морального розвитку Л. Кольберга етична зрілість людини визначається переходом від зовнішньої мотивації до внутрішньої автономії. Постконвенціональний рівень, за Кольбергом, є найвищим етапом морального розвитку, коли індивід починає діяти не з огляду на покарання, винагороду чи соціальне схвалення, а керуючись власними принципами справедливості, гідності та добра. На цьому рівні людина здатна до морального судження, що виходить за межі норм і очікувань суспільства. Як наголошує дослідник, «справжня моральність починається там, де завершується конформізм» **[Error! Reference source not found. Error! Reference source not found., с. 140]**.

Моральна автономія означає, що індивід визнає моральний закон у собі, а не поза собою — подібно до кантівського розуміння свободи як здатності діяти відповідно до розуму, а не під тиском зовнішніх авторитетів. У цьому контексті постконвенціональна етика стає основою зрілої громадянської позиції, адже вона переводить моральність із площини зовнішнього контролю в простір внутрішньої відповідальності.

Людина, що мислить на цьому рівні, може водночас бути лояльною до держави й критичною щодо її дій. Вона розуміє, що любов до Батьківщини не означає безумовного схвалення політичних рішень, а полягає у прагненні, щоб держава відповідала своїм власним цінностям — свободі, гідності, справедливості. Така позиція узгоджується з ідеєю «морального громадянства», яку розвиває М. Нуссбаум: «громадянин світу — це той, хто бачить у людстві спільну моральну долю» **[Error! Reference source not found.,**

с. 52]. Постконвенціональна етика, отже, формує підґрунтя для нового типу патріотизму — етично усвідомленого, критичного й гуманістичного.

Традиційно патріотизм визначався через емоційну відданість “своїй” нації, державі, культурі чи мові. Така лояльність, зазвичай, була конвенціональною — тобто обумовленою нормами і колективними очікуваннями. Проте в умовах глобалізації, воєн і моральних криз ХХ–ХХІ століть постає потреба в переосмисленні самої суті патріотизму. Постконвенціональний патріотизм — це форма громадянської ідентичності, в якій любов до країни поєднується з моральною рефлексією, критичною солідарністю та універсальною етичною відповідальністю.

Як підкреслює Ю. Габермас, «справжня лояльність до держави можлива лише за умови раціональної згоди на її цінності» [Error! Reference source not found. Error! Reference source not found., с. 87]. Інакше кажучи, громадянин має право — і навіть обов’язок — переосмислювати дії влади у світлі загальнолюдських принципів. Саме така позиція, згідно з Габермасом, визначає зрілість демократичної публічності, де моральна відповідальність є продовженням громадянської участі.

Події останнього десятиліття засвідчили, що українське суспільство переживає унікальну моральну еволюцію. Війна, соціальні потрясіння, боротьба за незалежність і демократичні цінності актуалізували питання моральної відповідальності, громадянської зрілості та солідарності. Постконвенціональна етика в українському контексті виявляється у феномені критичної солідарності — коли любов до країни не виключає критики, а вимога справедливості розглядається як найвищий прояв патріотизму. Як зазначає В. Кимліка, «демократичне суспільство потребує патріотів, які люблять свої інституції настільки, щоб хотіти їх вдосконалювати» [Error! Reference source not found., с.36].

Це переосмислення патріотизму веде до глибшого усвідомлення того, що моральна вірність державі не може ґрунтуватися лише на спільному походженні чи культурній ідентичності. Вона передбачає відповідальність за узгодження національних цінностей із універсальними моральними стандартами. У цьому сенсі, як зазначає К. А. Аппія (K. A. Appiah, 2021), «космополітичний патріотизм» є любов'ю до Батьківщини, що «не обмежує, а розширює межі моральної свідомості» [Error! Reference source not found., с. 74].

Після 2014 року патріотизм в Україні перестав бути лише формою політичної лояльності. Він став способом морального самоусвідомлення, що виявляється у готовності захищати життя, свободу, людську гідність. Після 2022 року цей вимір став ще виразнішим: українці не лише відстоюють свою державу, а й демонструють приклад морального стоїцизму — вірності цінностям навіть у найекстремальніших умовах. Такий досвід утверджує нову якість національної ідентичності — етичну, відкриту, солідарну.

Український контекст виразно ілюструє цю трансформацію. Громадянська ідентичність українців усе частіше визначається не етнічними ознаками, а спільним етичним досвідом спротиву злу, взаємодопомоги та солідарності. Як слушно зауважує О. Забужко (2023), «патріотизм більше не вимірюється гаслами — він вимірюється готовністю бути відповідальним за добро» [Error! Reference source not found., с. 214].

Таким чином, постконвенціональний патріотизм — це не заперечення традиційного патріотизму, а його моральне поглиблення, перехід від безумовної лояльності до усвідомленої співвідповідальності. І саме тут постає питання педагогічного виміру цієї етики: як виховати громадянина, який здатен мислити не лише у межах національної належності, а й у координатах моральної автономії?

Якщо моральна автономія є змістовним ядром постконвенціональної етики, то громадянське виховання має стати її педагогічним інструментом. Мета такого виховання полягає у формуванні здатності до морального вибору, критичного мислення та емпатії — як ключових компетентностей демократичного громадянства.

В українській педагогіці етичні орієнтири громадянського виховання формуються навколо понять гідності, свободи, толерантності, справедливості та солідарності. Дослідження І. Беґа [Error! Reference source not found. Error! Reference source not found.] підкреслює, що «ціннісно-смилова автономія» є основною умовою зрілого патріотизму, тоді як Л. Хоружа [Error! Reference source not found.] наголошує на необхідності «педагогіки діалогу», у якій учитель і учень є співтворцями морального досвіду.

У контексті методології викладання етики зростає інтерес до емпіричних досліджень, що аналізують вплив курсів етики та біоетики на рівень моральної компетентності студентів. Результати цих робіт свідчать про реальну можливість підвищення моральної рефлексії через спеціально організоване навчання, у якому поєднуються дискусійні методи, аналіз етичних дилем і практики рефлексивного письма.

Освітні програми мають не лише декларувати цінності, але й створювати ситуації морального вибору. Виховання у постконвенціональному ключі передбачає, що дитина вчиться не повторювати гасла, а осмислювати їхню правдивість у реальному житті. Саме тому у сучасних стратегіях громадянської освіти зростає роль міждисциплінарних практик — філософії для дітей, етичних дебатів, соціальних проєктів і волонтерства.

Таке виховання формує людину, здатну діяти за совістю, а не лише за приписом. У цьому полягає практичний вимір постконвенціональної етики. Український освітній простір поступово інтегрує ці принципи у патріотичне виховання: нові стандарти громадянської освіти підкреслюють значення не

лише національної самосвідомості, а й емпатії, поваги до різноманіття, здатності до морального судження.

Отже, виховання патріотизму в Україні має спиратися не на культ героїзму, а на розвиток громадянської доброчесності — чесності, відповідальності, гідності, справедливості. Постконвенціональна етика відкриває нові горизонти для осмислення патріотизму як морального феномену, дозволяючи поєднати любов до Батьківщини з універсальними цінностями людства. Такий синтез робить національну ідентичність не замкненою, а відкритою, зрілою та морально відповідальною.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Постконвенціональна етика пропонує нову методологічну парадигму для сучасного національно-патріотичного та громадянського виховання. Вона орієнтує освітній процес на формування етично автономної особистості, здатної поєднувати любов до Батьківщини з універсальними моральними принципами. Така модель патріотизму сприяє розвитку демократичної культури, критичного мислення й громадянської відповідальності.

Для практичного впровадження запропонованих підходів доцільно:

- інтегрувати постконвенціональні принципи у програми громадянської та моральної освіти на всіх рівнях — від шкільного курсу до університетських дисциплін;
- розробити тренінги моральної рефлексії, спрямовані на розвиток емпатії, відповідальності, уміння вести етичний діалог;
- включати до навчальних програм дискусійні форми роботи — аналіз моральних дилем, соціально-етичні дебати, філософські есе;
- забезпечити підготовку педагогів у сфері етичної комунікації та ненасильницького діалогу;
- впровадити оцінювання моральної компетентності як один із критеріїв освітнього успіху.

Реалізація цих рекомендацій сприятиме формуванню морально зрілих громадян, здатних поєднувати любов до Батьківщини з критичним мисленням, гуманістичною відкритістю та відповідальністю за спільне благо.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну перевірку ефективності постконвенціональних підходів у педагогічних практиках, а також на створення української моделі етичного громадянства, що поєднує національну самосвідомість із універсальними моральними орієнтирами.

Список використаних джерел

1. Appiah, K. A. Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers. New York : W. W. Norton & Company, 2006. 272 p. — Електронне видання: https://www.si.edu/object/siris_sil_825219?utm_source=chatgpt.com
2. Бех, І. Д. Виховання особистості: ціннісно-смисловий аспект. Київ : Либідь, 2022. 248 с.
3. Габермас, Ю. Теорія комунікативної дії. Том 1. Раціональність дії та суспільство / Пер. з нім. Київ: Основи, 2000. 368 с.
4. Забужко, О. С. Планета Полин: Хроніки війни і миру. Київ : Комора, 2022. 312 с.
5. Кимліка, В. Демократичне суспільство та громадянська освіта // Педагогічна освіта в Україні. 2022. № 2. С. 30-38.
6. Кольберг, Л. Стадії морального розвитку / Пер. з англ. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 352 с.
7. Нуссбаум, М. Моральний розвиток і громадянство / Пер. з англ. Харків : КСД, 2010. 224 с.
8. Хоружа, Л. Л. Педагогіка діалогу у формуванні етичної компетентності громадян // Освіта і розвиток особистості. 2023. № 4. С. 28-35.
9. Gilligan, C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development. Harvard University Press, 1982. — Електронне видання: In a different voice by Carol Gilligan | Open Library.

10. Chen, J., Liu, Y., Dai, J., Wang, C. L. Development and status of moral education research: Visual analysis based on knowledge graph // *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 13:1079955. DOI:10.3389/fpsyg.2022.1079955. Електронне видання: *Frontiers | Development and status of moral education research: Visual analysis based on knowledge graph*
11. Martins, V. S. M., et al. The Teaching of Ethics and the Moral Competence of Medical and Nursing Students (Martins V.S.M. et al., 2021) DOI: 10.1007/s10728-020-00401-1 PubMed+1 Електронне посилання: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32944887/> PubMed.
12. Пахомов, І. В. Національно-патріотичне виховання здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану: електронний курс (Пахомов І.В., 2024) Електронне посилання: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739511>
13. Грищенко, С. В. Теоретичний огляд видів національно-патріотичного виховання. *InnovPedagogy*. 2022. — Електронне видання: Електронне видання: <https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/47/28.pdf>.
14. Інститут модернізації змісту освіти (ІМЗО). Методичні матеріали з національно-патріотичного виховання. Електронне видання: https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/?utm_source=chatgpt.com
15. Josselson R. Developing a different voice: The life and work of Carol Gilligan. 2022. DOI: 10.1111/jopy.12763 Електронне видання <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10108041/> PMC